

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Ֆրանսիան գոհացած սուլթանից.—Մեզ էլ, մեզ էլ.—Անգլիական զրահակիրներ Պարսից ծոցում.—Աֆղանիստանի նոր էմիրը.—Լի-Խունգ-Չանգի մահը.—Ինչ վերանորոգումներ անելի մօտ են չինացիների արտին.—Պաշարման դրութիւն Վապի գաղութում.—Վին գրող Օլիվա Շրէյների բանտարկութիւնը.—Վեհանձնութիւն և կեղծ ամօթ.—Մի օրինակ ազգայնական խաղաղ լարաբերութիւնների Ատրտիայում:

Ինչպէս և պէտք էր սպասել, թիւրքական ջրերը ուղարկուած ֆրանսիական զրահակիրները իսկոյն յետ կանչուեցին, երբ սուլթանը համաձայնուեց կատարել Ֆրանսիայի բոլոր պահանջները, բացի, ի հարկէ, հայկական նահանգներում խոստացած վերանորոգումներ մտցնելը: Սուլթանը քան տարիների ընթացքում շատ լաւ հասկացաւ, որ «հայկական հարցը» լոկ մի սպառնական կոչ է եւրոպական պետութիւնների համար: Նա գիտէ որ պարտաւոր է կատարել միմիայն այն պահանջները, որոնք անմիջապէս այդ պետութիւնների շահերի հետ կապ ունեն, իսկ «հայկական հարցը», երևի, միշտ մնալու է պատրուակ: Աւստրիան, Իտալիան, Հ. Ամեր. Միաց.-Նահանգները հէնց որ տեսան Ֆրանսիային արած զիջումները, իսկոյն շտապեցին ձեռք մեկնել և «մեզ էլ, մեզ էլ մի բան» բղաւել... Եւ ամեն մէկին մի բան հասաւ, ինչպէս հասել էր առաջ Գերմանիային, Անգլիային ևայլն: Դիմադրել եւրոպացիների պահանջներին հեռատեսութիւն չի համարում Արդիւ Համլիդը, երբ այդ պահանջների յետևից երևում են զինուած բուռնացիներ: Առհասարակ տարօրինակ բարեկամութիւն է տիրում Թիւրքիայի և եւրոպական պետութիւնների մէջ...

Իրիջ միաց որ այդ բարեկամութիւնը խանգարուի նաև Անգլիայի հետ Պարսկական ծոցում: Այդ ջրերի հիւսիս-արևմտեան ափին, համարեա պարսկական Բենդէր-Բուշիրի հանդէպ, Եփրատի և Տիգրիսի միացումից առաջացած Շատէլ-Արարի վրայ գտնուող թիւրքական Բասրա քաղաքից մօտ 120 վերստ հարաւ, գտնուում է մի ծովահանգիստ, որի անունը մինչև այժմ հազիւ թէ յայտնի լինէր շատերին, թէև նրանով Բաղդադի երկաթուղին վերջանալու է Պարսից ծոցում: Այդ ծովափնայ քաղաքը կոչւում է Կովէյթ և պատկանում է արաբական շէյխ

Մուրարէքին՝ Այդ բռնակալը լոկ անուանական կախում ունի սուլթանից, իսկ de facto կոյր գործիք է Անգլիայի ձեռքում, որից ստանում է լաւ թոշակ, զէնքեր, իսկ հարկ եղած գէպում նաև նրա զրահակիրների պաշտպանութիւնը, ինչպէս ցոյց տուեցին վերջին անցքերը: Վստահ լինելով Անգլիայի հովանաւորութեան, չէյիս Մուրարէքը այս գարնան արշաւանք գործեց իր հարեանի, Նէշլի էմիր Բին Ռաշիդի վրայ, բայց Բասրայի թիւրք զօրքը չուտով օգնութեան հասաւ այդ իր հաւատարիմ վասսալին, և ինքնավստահ Մուրարէքն պարտութիւն կրելով՝ ստիպուած եղաւ յետ նահանջել Կովէյթ: Ռաշիդը և օսմանեան բանակը կը վերցնէին և Կովէյթը, եթէ Անգլիան չուղարկէր իր 2 զրահակիր նաւերը պաշտպանելու համար իր հաւատարիմ շէյխին: Թիւրքիան նոյն իսկ մի զրահակիր ուղարկեց պարսից ջրերը, բայց Անգլիան այնպիսի վճռականութիւն ցոյց տուեց, որ սուլթանին մնում էր volens-nolens հաշտուել Կովէյթում անգլիական գերիշխանութեան հետ:

Անգլիայի համար նպաստաւոր ձև ստացաւ և Աֆղանստանի էմիր Աբդուրահմանի մահից յետոյ սպառնող բարդութիւնը: Սովորական կռիւներ գահի համար տեղի չունեցան էմիրի որդիների մէջ, և հօր տեղը բռնեց նրա մեծ որդի Հաբիբուլլան, որ բարեկամ է Անգլիային և պիտի շարունակի այդ բարեկամութեան փոխարէն ստանալ, իր հօր նման, առատ թոշակ հաբուստ «ինգլիզից»: Անգլիան լաւ գիտէ, որ արեւելեան երկրներում միշտ տիրել է բռնակալների՝ L'état c'est moi սկզբունքը. հետևաբար մի ամբողջ երկրի ազգաբնակչութեան զգացմունքի մասին հարկ չը կայ մտատանջուել. բաւական է առատ պարգևներով գրաւել միայն բռնակալների սիրտը...

Առհասարակ յոյս ունենալ լուրջ ըէֆօրմների մասին այդ երկրներում նշանակում է չը ճանաչել Արևելքը: Մեծ Չինաստանը, օրինակ, ցոյց տուեց թէ՛ ճրքան թոյլ է այնտեղ հիմնական ըէֆօրմների կուսակցութիւնը, թէ՛ կուզ նրա գլուխը անցած լինէր ինքը թագաւորը: Յայտնի է Գուան-Իւ կայսրի և իր ամենամօտ խորհրդական Կուան-Իւ-Վէյի անաշողթիւնը: Մայր-կայսրուհի Յէ-Շիւն մի գրչի հարուածով ոչնչացրեց իր որդու բոլոր ծրագիրները...

Աւելի գործնական էր նոր վախճանուած Լի-Սունգ-Չանգի ըէֆօրմների ծրագիրը: Այդ «չինական Բիսմարկը» երկար տարիների ընթացքում միակ չինական դիպլոմատն էր, որ գիտէր Եւրոպայի հետ դիւանագիտական խաղեր անել: Եւրոպական կուլտուրայից նա ուզում էր փոխ վերցնել միայն գինուորական տեխնիկան, ուստի մեծ ջանքեր էր գործ դնում ստեղծել

Զինաստանում եւրոպականաձև մի հզօր զօրք: Լի-Պունգ-Չանգը համարում էր աւելի ուռատէր, քան անգլիացիներ, և Մանչու-րիայում ուռաց քաղաքականութեան աշողութիւնները մասամբ կապ ունէին Լի-Պունգ-Չանգից: Այդպէս ուրիմն վերջին քաղաքական անցքերը Արեւելքում նոր աննպաստ դրութիւն չը ստեղծեցին Անգլիայի համար:

Սակայն այդ թեթև աշողութիւնները չեն կարող ներկայումս դադեցնել անգլիացիներին, որոնք քանի գնում աւելի յոռետես են դառնում հարաւ-աֆրիկական պատերազմի շուտափոյթ վախճանի նկատմամբ: Կիտչենէրի խստութիւնները չը թուլացրին բօէրների յամառութիւնը: Ո՛չ նրանց երեխաներին ու կանանց պաշարուած բանակներում պահելը, ո՛չ նրանց գոյքի յարքունիս գրաւելը, ո՛չ էլ յաւիտենական աքսորի սպառնալիքը կարողացան խորտակել ազատութեան այդ անվեհեր զաւակներին: Այդքան անարդարութիւնների կուտակումը միայն այն հետեանքը ունեցաւ, որ Կապի ազգաբնակչութիւնը աւելի ակուն-յայտի և եռանդուն աջակցութիւն սկսեց ցոյց տալ բօէրներին: Բանը հասաւ այնտեղ, որ անգլիական կառավարութիւնը ստիպուած եղաւ պաշարման դրութիւն յայտարարել նաև Աֆրիկայի իր սեփական գաղութում:

Ազատասէր Անգլիան այնքան հեռու ղեաց իր նոր կուրսի մէջ, որ հնարաւոր համարեց կալանաւորել կին գրող Օլիվա Շրէյներին, Հարաւ-Աֆրիկայի այդ միակ նշանաւոր վիպասան-հրապարակասօսին, որ դեռ պատերազմից առաջ իր սրբազան պարտքն էր համարում կանգնեցնել եղբայրասպան կոխները, իսկ պատերազմի ժամանակ շարունակում էր բողոքել անգլիացիների սնարդարութեան դէմ: Եւ Անգլիան ուրիշ միջոց չը գտաւ վերականգնելու ճշմարտութիւնը, քան բանտ նստեցնել այդ կին գրողին...

Այդպէս ահա երրորդ տարին է, որ շարունակուած է երկու կողմից արիւն թափուել և չը կայ մի հզօր ձայն, որ կանգնեցնէ այդ անվերջ մարդասպանութիւնները: Այդպէս չէր քսան տարի առաջ, երբ Մալուբի պարտութիւնից յետոյ կառավարութեան ղեկը անցաւ մեծ Գլադստօնին. նա հայրենիքի կեղծ ամօթից ազատ լինելով՝ վեհանձնութիւն ցոյց տուեց և հեռագրեց Կապի նահանգապետին. «Մենք մեղաւոր ենք բօէրների առաջ. խաղաղութիւն կապէք»:

Խոստովանել իր անարդարութիւնը ամօթ է համարում ոչ-Գլաստօնների համար, ուստի շարունակուած է կռիւը, մինչև որ, երևի, բնաջինջ կը լինի հզօրի անարդարութեան դէմ բողոքող այդ փոքրիկ, բայց անվեհեր ազգը: Իսկ քանի որ ազգերի

փոխադարձ յարաբերութիւնների մէջ ոյժը և ոչ արդարութիւնը, մէկի գերիշխանութիւնը, իսկ միւսի ենթակայութիւնը գերկը խաղան—երբէք չի տիրիլ խաղաղութիւն, թէկուզ դադարի գէշերով պատերազմն անգամ...

Իրլանդիան միթէ հաշտուեց Անգլիայի հետ և չէլը գերմանացու հետ: Երբ մէկը ուզում է գերիշխել միւսի վրայ, դրանով նա վիրաւորում է մարդկային ամենասուրբ, ամենավեհ զգացմունքը, ուստի միայն բարոյագէտ ստոր անհատականութիւնները կարող են տանել այդպիսի վիրաւորանք...

Ծայրայեղ գերմանացի ազգայնականը, Աւստրիայում, իր կոպիտ ոտնձգութիւններով միայն կարող է չեխի մէջ յարուցանել նոյնպէս ծայրայեղ ընդդիմադրութիւն: Եւ այդպիսի յարաբերութիւնների մէջ նոյն իսկ Կեօրէէրից աւելի ճարպիկ մինիստր-նախագահ էլ չի կարող ոչինչ անել: Նա երկու կրակի մէջ կը լինի: Այդ ատելութիւնների կրակը հանգչնելու համար բաւական չէ խորամանկութիւն, այլ պահանջում է վէճերի արդար լուծում: Նոյն Աւստրիայում օրինակ, վերջերումս կայացաւ աւստրիական բազմացեղ սօցիալ-դէմօկրատների համաժողով: Այդ ժողովներում չեխը, գերմանացին, ունգարացին, լեհը ևայլն կողք-կողքի նստած խաղաղ զբաղուած էին աշխատանքի և կապիտալի յարաբերութիւնները կանոնաւորելու մեծ խնդրով, թէև վիճաբանութիւնները և գեկուցումները գերմաներէն լեզուով էին տեղի ունենում: Եւ, չը նայած դրան, չեխերը լեզուի հարց չէին յարուցանում, որովհետև ակնյայտն էր որ գերմաներէնը գործադրում է ոչ թէ վիրաւորանք հասցնելու համար չեխին կամ ունգարայուն կամ՝ չեչտելու համար գերմանական լեզուի գերիշխանութիւնը, այլ լոկ իբրև գործնական միջոց, որովհետև բոլոր մասնակցողները հասկանում են այդ լեզուն, մինչդեռ չեխներէնը յայտնի էր միայն չեխ ներկայացուցիչներին: Միջազգային յարաբերութիւնների համար գործ էր ածւում այն լեզուն, որ հասկանալի էր բոլորին: Ի՞նչ որ մարդիկ եկել էին իրար կարծիքներ լսելու, իրար հասկանալու: Բնականաբար, ոչ ոք չէր արգելում չեխ կամ գերմանացի սօցիալ-դէմօկրատներին իրանց առանձին ժողովներում պահպանել իրանց մայրենի լեզուն: Եւ երբ խնդիրը զրուած է ահա այնպէս որ վիրաւորելու, գերիշխելու տենդենցիա չը կայ, այլ գործնական անհրաժեշտութեան մի պահանջ—այն ժամանակ չեն էլ բորբոքւում կրքերը, չի էլ լսում ատամների կրճտոց, ճշոււածի անէծք, յաղթողի քրքիջ...